

Türbe. Kare planlı ve kubbeli olan türbede Hüsrev Paşa'ya ait tek bir ahşap sanduka vardır. Doğu yönünde Âdile Sultan Türbesi'ne, batı yönünde boyutları, tasarımı ve cephe düzeniyle eşi olan yapıya, sonradan Mahmud Celâleddin Paşa Türbesi'ne dönüştürülen sâbık türbedar dairesine bitişiktir. Yanlardan birer pencereyle kuşatılmış olan türbe kapısı güney yönünde (arka cephede) tekkenin cümle kapısını izleyen koridora açılmakta, Bostaniskelesi sokağı üzerindeki kuzey cephesinde sıralanan üç adet dikdörtgen pencere türbeyi aydınlatmaktadır. Mermer kaplı olan kuzey cephesi, pencerelerin alt ve üst hizalarıyla saçak hizasından geçen üç adet silmeyle donatılmıştır. Cephenin sınırlarında yükselen pilastrlar alttan ikinci silmeye kadar yivli olarak devam etmekte, bu silmenin altında yer alan korint başlıklardan sonra düz olarak saçığa kadar uzanmaktadır. Ortadaki pencere, kıvrımlı dal kabartmaları içeren kavisli bir alınlıkla taçlandırılmış, pencerelerin altındaki dikdörtgen panoların içine yatay çubuklu bezeme grupları oturtulmuştur. Kurşunla kaplı kubbenin tepesinde mermerden yontulmuş bir alem bulunmaktadır. Dökme demirden pencere şebekelerinde aynı dönemin çeşmelerinde de görülen lir motifleri dikkati çeker. Duvarlarda ve kubbeye pastel renkli kalem işi izleri seçilebilmektedir.

Tekke. Nakşibendiyye'nin Hâlidîyye koluna bağlı olan, perşembe günleri hatm-i hâcegân icra edilen Hüsrev Paşa Tekkesi'nin bütün şeyhleri tesbit edilememiştir. Ancak 1307 (1889-90) tarihli *Mecmûa-i Tekâyâ*'dan Murad Efendi adında bir şeyhinin bulunduğu, son postnişinin Şeyh Mehmed Şefik (Eryuvası) Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Boyacı sokağının doğu (Haliç) yakasına açılan yuvarlak kemerli cümle kapısı korint başlıklı pilastrlarla kuşatılmıştır. Aynı zamanda türbeye geçit veren cümle kapısının sağında (güney) sokak üzerinde sıralanan ve dikdörtgen pencerelerle aydınlanan üç adet harap odanın selâmlığa ait birimler olması muhtemeldir. Gerekle cümle kapısı gerekse söz konusu odaların duvarları son derece kalitesiz bir tür küfeki taşıyla örülmüş olduğundan yoğun bir aşınmaya mâruz kalmıştır.

Girişi takip eden ve soldaki Halil Rifat Paşa Türbesi'nin arka duvarı boyunca uzanan koridorun zamanında beşik tonozla örtülü olduğu bellidir. Bu koridordan türbeye ve türbe-tekke bağlantısını sağlayan sofaya geçilmekte, sofanın kible tara-

finda dikdörtgen planlı tevhidhâne, bunun üzerinde de harem bölümü bulunmaktadır. Esasen konaktan bozma olan iki katlı tevhidhâne-harem binası dış görünüşüyle Tanzimat döneminin kâgir meskenlerini andırır. Duvarları moloz taş ve tuğlayla örülmüş, üstleri sıvanmıştır. Köşelerde pilastrlarla, üstte kısa bir saçakla son bulan cephelerde hiçbir bezeme görülmemekte, zemin katta dikdörtgen, üst katta basık kemerli pencereler sıralanmaktadır. Yapıyı örten kırma çatı alaturka kiremitle kaplıdır.

Cümle kapısının ardındaki koridorun sağında tevhidhâne-harem binasıyla selâmlık kanadı arasında kalan küçük bir avlu, avlunun güney sınırında mutfak ve kiler bölümleri yer alır. Koridordan avluya geçilen yerde bulunan kitâbesiz küçük çeşme harap durumdadır. Ortadan kalkmış bulunan derviş hücrelerinin özellikleri tesbit edilememiştir.

Bakımsız ve onarıma muhtaç olan türbenin bütün özgün mefruşatı ortadan kalkmıştır. Tekkelerin kapatılmasından beş yıl sonra 1930'da derviş hücreleri yıkılmış, bunların yerine inşa edilen boyahane de 1986'da kaldırılarak yeri mezarlık alanına dahil edilmiştir. Tekkenin geriye kalan ve harap durumda bulunan bölümlerinden haremde son şeyhin ailesi hâlâ ikamet etmektedir.

Çeşme. 1960'ların başından beri suyu kesik ve harap bir haldeyken 1984'te asıl yerinden sökülerek yakındaki Mihrişah Vâlide Sultan İmareti'nin avlusuna taşınan çeşme mermerden yontulmuş, 2,50 m. yüksekliğinde, kare kesitli (25 x 25 cm.) bir sütun biçimindedir. Kenarı dalgalı, beyzî yalak sokağa bakan yüze yerleştirilmiş, boruları gizleyen ve yalağa destek olan yarım silindirik biçimindeki kaidenin yüzeyi ince uzun düşey kartuşlarla bezenmiştir. Musluğun üzerindeki dikdörtgen panoda, aynı dönemin mezar taşlarında da benzerlerine rastlanan saksı içinde stilize bir bitki kabartması bulunmaktadır. Söz konusu bezemenin üzerinde yer alan, manzum metni Enderunlu Âsaf'a ait ta'lik hatlı kitâbe çeşmenin yapıldığı 1275 (1858-59) tarihini verir. Kitâbenin üst hizasında dolaşan, stilize yapraklı ince silmeden sonra ortasına çiçek kondurulmuş baklavalarla bezeli bir yüzey gelmekte, bunun üzerinde de iri yapraklı, armudî profilli bir saçak silmesi bulunmaktadır. Aynı türde profilli bir tepelikle son bulan bu sütun-çeşme Tanzimat dönemi su mimarisinin en ilginç örneklerindedir.

Mimari ayrıntıları ve süsleme programıyla Avrupa kökenli neoklasik (empire)

üstübu yansıtan Hüsrev Paşa Külliyesi, Osmanlı mimarisinin son döneminde özellikle Eyüp'te rastlanan, "türbe-tekke merkezli" küçük külliyelerdendir. Şeyh türbeleriyle bağlantılı küçük tekkelerden farklı olarak bu tür yapılarda türbe devlet ricâlinden olan bâniye ve onun aile fertlerine tahsis edilmekte, tekkenin şeyhi ve dervişleri türbenin bakımını üstlenmektedir. Hüsrev Paşa Külliyesi bu yerleşim düzeniyle, çok yakınında XIX. yüzyılın sonlarında Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa (ö. 1903) tarafından yaptırılan türbe, tekke ve kü-tüphaneden müteşekkil minyatür külliyyeye örnek teşkil etmiş gibidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 13; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, I, 272; Nazım Poray, *İstanbul'da Gömülü Paşalar*, İstanbul 1947, s. 64; Recep Akakuş, *Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, İstanbul 1973, s. 193-195; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s. 658; Günay Kut – Nimet Bayraktar, *Yazma Eserler Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 98; Yıldız Demiriz, *Eyüp'de Türbeler*, Ankara 1989, s. 43-45; Affan Egemen, *İstanbul'da Çeşme ve Sebiller*, İstanbul 1993, s. 396, rs. 537; Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", *3 Mayıs 1944: 50. Yıl Türkçülük Armağanı* (haz. İsmail Aka v. dğr.), İzmir 1994, s. 203; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi*, İstanbul 1996, s. 109, 179, 328-329, 405-406; *1328 Senesi İstanbul Beldesi İhsâiyât Mecmuası*, İstanbul 1329, s. 22; Halil İnalıcık, "Hüsrev Paşa", *İA*, V/1, s. 615; R. Ekrem Koçu, "Bostan İskelesi Çeşmesi", *İst. A*, VI, 3012; M. Baha Tanman, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *DBİst. A*, IV, 109-110; Ekrem Işın – Ömer Tuğrul İnançer, "Nakşibendilik", *a.e.*, VI, 37.

 M. BAHA TANMAN

HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ

Eski Van'da
XVI. yüzyılda yapılmış cami,
medrese ve türbeden oluşan külliye.

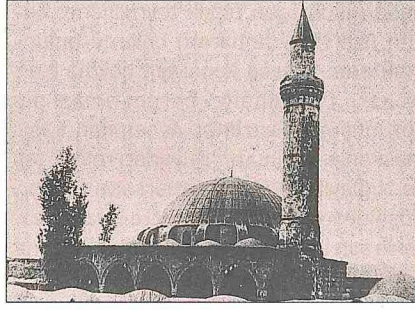
I. Dünya Savaşı'ndan beri terk edilmiş olan eski Van'da bulunan ve halk arasında Kurşunlu Cami olarak anılan Hüsrev Paşa Camii, III. Murad döneminde orada bir süre beylerbeylik yapan Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Kimliği tam olarak tesbit edilemeyen bâninin, *Sicill-i Osmânî*'de 995'te (1587) İran seferinde şehid olduğu belirtilen Köse Hüsrev Paşa olması muhtemeldir. Caminin Yûsuf imzalı Farsça-Arapça kitâbesi 975 (1567-68) yılını verir. Caminin yanında bulunan türbede de 995 (1587) tarihi tesbit edilmektedir. Aynı bölgede Bitlis-Tatvan yolu üzerinde sıralanan kervansaraylardan ikisinin yanlarındaki cami, hamam ve zâviye ile

HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ

birlikte aynı Hüsrev Paşa'nın evkafından olduğu tahmin edilmektedir. Bu külliye-lerin çevrelerinde 1572'de yerleşme yapıldığına göre kervansaraylar da bu tarihten az önce Van'daki caminin inşası sırasında bina edilmiş olmalıdır. *Van İl Yıllığı-1967*'de caminin yapımı için 1669 ve türbe için 1685 yıllarının verilmesi yanlıştır. Evliya Çelebi 1655'te bu camiyi gördüğüne göre böyle bir tarihlenmenin doğru olamayacağı açıktır. Abdüsselâm Uluçam, külliye hakkındaki kısa makalesinde (bk. bibl.) külliyenin vakfiyesinden alıntılar yapmakta ve buradaki bir çiftte hamamın da Hüsrev Paşa Külliyesi'ne ait olduğunu ileri sürmekteyse de Taner Tarhan'ın makalesinde (bk. bibl.) bu yapı Rüstem Paşa Hamamı olarak geçer.

Cami. Hüsrev Paşa Camii ile medresesi, Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin adlarını veren listelerden yalnız *Tuhfetü'l-mî'mârîn*'de geçmektedir. Bu durum oldukça şaşırtıcı olup henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu cami ile medrese Mimar Sinan'ın eseri olsa bile onun buraya kadar gelip bu iki binayı yapmış olması düşünülemez. Bu ancak, Manisa'daki Murâdiye Camii örneğinde görüldüğü gibi Sinan'ın Van'a gönderdiği bir kalfasına inşaatları yaptırmak suretiyle gerçekleşmiş olabilir.

Evliya Çelebi 1065 (1655) yılında uğradığı Van'daki yapıları anlatırken Hüsrev Paşa Camii'nin kurucusunun Süleyman Han vezirlerinden Koca Hüsrev Paşa olduğunu bildirir ki yanlıştır. Hüsrev Paşa'nın

Hüsrev Paşa Camii'nin XX. yüzyıl başlarına ait bir fotoğrafı (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.795)

türbesi İstanbul'da, Van'daki caminin bânîsininki ise hayratının yanındadır. Bitlis Bedesteni, kâğır çarşısı ile Rohova sahasındaki Büyük Han'ın da bu Hüsrev Paşa'nın evkafından olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, altın kaplamalı alemlerinin insanın gözlerini kamaştırdığını ve içeride muhteşem avizeler olduğunu bildirir. Nakışlı renkli camlı pencereleri, itina ile işlenmiş mihrabı, minberi ve müezzin mahfili vardır. İstanbul minarelerini andıran yüksek bir minaresi, avlusu etrafında medrese hücreleri bulunmaktadır. Bu cami paşa sarayına komşu olduğundan paşalar cuma namazını burada kılarlar. Evliya Çelebi medreseler bahsinde de buradakinin sadece adını verir. Ayrıca Van'da Hüsrev Paşa'nın bir çarşısı, bir de çeşmesi mevcuttur.

1915'ten 1918'e kadar süren işgal sırasında yakılıp yıkılan Van'da tarihî şehir bütünüyle harap bir duruma düştüğünden yeni yerleşim evvelce bahçelerin bulunduğu 5 km. kadar geride yapılmıştır. Bu durumda eski şehir kendi haline kaldığı için buradaki bütün tarihî eserler harap olup yıkılmaya terk edilmiştir. Fakat 1975'ten itibaren bu önemli eser Orhan Cezmi Tuncer tarafından bir dereceye kadar tamir edilerek kubbenin kurşun örtüsü ve yıkık olan son cemaat yeri yapılmaya bile şimdilik kurtarılmıştır.

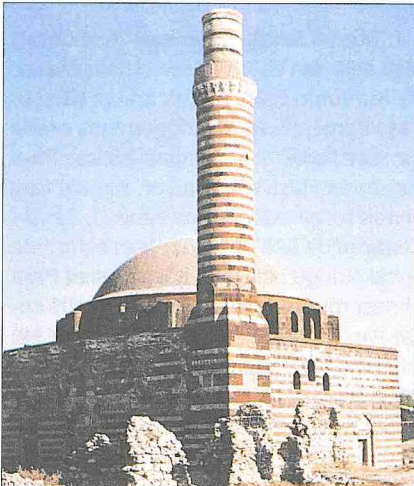
Cami, bu bölgede çok kullanılan koyu ve açık iki ayrı renkte muntazam taşlardan inşa edilmiştir. Kare şeklindeki mekânı ve kasnağı takviye payandalı büyük bir kubbe örter. Kasnakta açılmış pencereler içeriye ışık verir. Cephelerde ise yalnız alt sırada sivri kemerli pencereler vardır. Genellikle klasik camilerde rastlanan üst dizi pencereler burada yoktur. Buna karşılık bir yenilik olmak üzere her cephe-

de duvarların üst kesimlerinde ortadaki az yukarıda, ikisi biraz daha aşağıda olmak üzere üçlü grup halinde üç küçük pencere bulunur. Mihrap köşeli küçük bir çıkıntı halinde dışarı taşar.

Giriş cephesinde cümle kapısının taş süslemesiyle kitâbeyi çerçeveleyen bezeme ve zencerek motifleri Osmanlı sanatına yabancı unsurlardır. Evvelce içinde duvarları süsleyen çinilerden hiçbir parça kalmamıştı, sadece siva üzerinde izleri görülüyordu. Bir ara alt kat pencerelerini kapamak için içlerine doldurulan moloz arasında bulunan çini parçalarında, bazıları altıgen biçimli bir kısmı son tamir sırasında temizlenerek Van Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Caminin yapıldığı yıllarda Osmanlı-Türk çini sanatının en parlak dönemi olmasına rağmen teknik ve renk bakımından oldukça zayıf olan çinilerin önemli bir merkez olan İznik'ten getirilmeyip Güneydoğu Anadolu'daki bir yerde (belki Diyarbakir) yapıldığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi'nin güzellik ve ihtişamını anlattığı mihrap, minber, mahfil, avize ve renkli camlı alçı pencerelerden ise hiçbir iz kalmamıştır. Osmanlı sanatında görülmeyen tipte üç dilimli kavsarası olan mihrap, Uluçam'ın belirttiğine göre 1992'de define aracıları tarafından dinamitlenerek tahrip edilmiştir. Kalın gövdeli minare de eşit genişlikte şeritler halinde çift renkli taşlardan yapılmıştır.

Medrese. Hüsrev Paşa Camii'nin avlusu etrafında olması gereken medreseden bugün önemli bir iz yoktur. Ancak caminin tamiri sırasında Orhan Cezmi Tuncer tarafından yapılan kazıda bu yapının izleri ve kalıntıları bulunmuştur. Anlaşıldığına göre XVI. yüzyıl Osmanlı mimarisinde oldukça yaygın cami avlusunu çeviren medrese odalarından oluşan plan düzenlemesine sahiptir. Vakfiyesinde on iki hü-

Hüsrev Paşa Camii - Van

Hüsrev Paşa Medresesi'nin kalıntıları

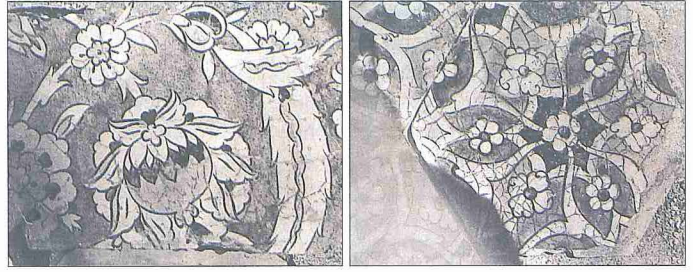

re ile bir dershaneden ibaret olduğu belirtilen yapıda Uluçam köşedekilerle birlikte toplam hücre sayısının on beş olduğunu bildirmektedir.

Türbe. Caminin doğu tarafında bulunan ve kapının yanında kartuş içindeki kitâbeden Mardinli Şa'bân b. Abdullah tarafından yapıldığı anlaşılan Hüsrev Paşa'nın türbesi sekizgen planlı kesme taştan bir binadır. Türbe kapısının diğer tarafında mimar kitâbesinin simetriğinde ise şu kitâbe yer alır: "el-Mü'minü hayyün fi'd-dâreyn" (Mümin iki dünyada da diridir). Üstü sivri külâhlı olan yapının içinde ise kubbe vardır. Türbe kapısı üstünde Türkçe kitâbesi yer almıştır. Her cephesinde dilimli boşaltma kemeri içinde bir penceresi bulunan bu küçük mimari eser genel görüntüsüyle yapıldığı yılların klasik Osmanlı-Türk mimari üslûbuna uymayan bir karaktere sahiptir.

Van'daki Hüsrev Paşa Camii şimdiki kadar sanat tarihi bakımından yeterli derecede incelenmediği gibi iyi bir rölevesi de henüz yayımlanmamıştır. Nisbetleri ve dış hatları Osmanlı ve Mimar Sinan'ın üslûbuna oldukça aykırı düşen eserin en doğudaki âbidevi yapılardan biri olarak üzerinde durulması gerekmektedir.

Hüsrev Paşa
Külliyesi
kazısında
bulunan
bazı çini
örnekleri
(Van Müzesi)

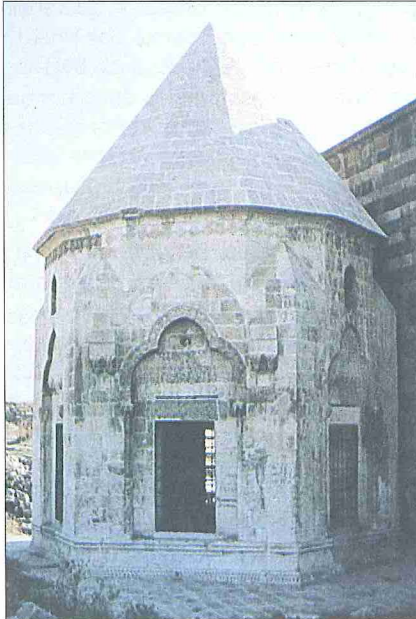

BİBLİYOGRAFYA :

Sâi, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 27; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 181-182; *Sicill-i Osmânî*, II, 273; Danişmend, *Kronoloji*, III, 14, 21, 36, 53, 104; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri: 1578-1590*, İstanbul 1962, bk. İndeks; H. E. B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, Beirut 1967, II, 105; *Van İl Yıllığı: 1967*, Ankara 1968, s. 149; Cengiz Alper, *Çeşitli Yönleriyle Van*, Ankara 1974, s. 39; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 283; Cavit Türkoğlu, *Tarihte Van*, Van, ts. (eserde sayfalar numaralandırılmamış); Ali Sâim Ülgen, *Mimar Sinan Eserleri*, Ankara, ts., I, lv. 85-87; Taner Tarhan, "Van Kalesi ve Eski Van Şehrinin Millî Park Projesine Dair Önçalışmalar, I-Anıt Yapılar", *Araştırma Sonuçları Toplantısı III*, Ankara 1985, s. 317-320; Abdüsselâm Uluçam, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *Dünyada Van*, sy. 5, Van 1994, s. 11-13; Rahmi Hüseyin Ünal, "Türk Döneminde Van", *Van*, Ankara 1995, s. 111, 114, 117, 118, 131, 149; Selçuk Güzeloğlu, *Tanrı Halidi'nin Başkenti: Van ve Çevresine Tarihî ve Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul 1996, s. 35-36; G. Raby, "Diyarbakır: A Rival to Iznik-A Sixteenth Century Tile Industry in Eastern Anatolia", *Istanbul Mitteilungen*, sy. 27-28, İstanbul 1977-78, s. 435, lv. 150-151.

SEMÂVİ EYİCE

Hüsrev Paşa Türbesi - Van

HÜSREV PAŞA KÜTÜPHANESİ

Koca Hüsrev Paşa (ö. 1855) tarafından
İstanbul Eyüp'teki
külliyesinde kurulan kütüphane.

II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinin önde gelen devlet adamlarından olan Hüsrev Paşa'nın Eyüp Bostan İskelesi'nde inşa ettirdiği bina 1255 (1839) yılından itibaren kütüphane olarak faaliyet göstermiştir. Kütüphanenin vakfiyesi 15 Şâban 1270 (13 Mayıs 1854) tarihinde düzenlenmiş olup kitapların üzerindeki vakıf mührü 1271 (1855) yılını göstermektedir. Hüsrev Paşa, vakfiyede talebeler ve diğer kimseler için 1015 cilt kitap vakfettiğini bildirmektedir. Ancak daha sonraki ilâvelerle bu kütüphanede 714'ü yazma, 445'i basma olmak üzere toplam 1159 kitap bulunduğu tesbit edilmiştir. Basma kitapların fihristi II. Abdülhamid devrin-

de *Defter-i Kütübhâne-i Hüsrev Paşa* (İstanbul, ts.) adıyla yayımlanmıştır. Kütüphanede bulunan kitaplar 935 sıra numarasına kadar numaralanmıştır. Vakıf mühründe "Mine'l-kütüb'iletî vakafehâ abdül-fakir ilâ keremi rabbihî'l-gafûr şeyhül-vüzerâ Mehmed Hüsrev Paşa encâhullâhü sübhânehû mimmâ yehâf 1271" ibaresi yer almaktadır.

Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ndeki kitaplar 1914 yılında Sultanselim'deki Medresetül-mütehasşısın'e, 1918'de Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. 1924 yılında çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile kütüphanelerin Maarif Vekâleti'ne devredilmesinden sonra kitaplar Hüsrev Paşa Kütüphanesi'ne iade edilmiş, aynı yıl Eyüp Sultan Camii, Mihrîşah Sultan, Beşir Ağa, Esmihan (İsmihan) Sultan, Hasan Hüsnü Paşa kütüphaneleri de bu kütüphaneye bağlanmıştır.

Vakfiyeye göre Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde bulunan üç hâfız-ı kütüb, okuyuculara kitap verilmesi hizmeti yanında kitapların korunmasıyla da görevliydi. Birinci hâfız-ı kütübe 500, ikinci hâfız-ı kütübe 200, üçüncü hâfız-ı kütübe 100 kuruş aylık tahsis edilmiş olup bu ücretler o dönemdeki emsallerinden yüksek tutulmuştur.

Kütüphane binasının Haliç'e yakın olması kitapların rutubetten etkilenmesine sebep olduğundan Hüsrev Paşa kitapları ile buraya bağlı olan kütüphaneler 1957 yılında tekrar Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Daha sonra uzunca bir süre Eyüp İlçe Halk Kütüphanesi olarak kullanılan yapı bakımsız ve harap du-

Hüsrev Paşa
Kütüphanesi'nin
vakıf mührü